

9. Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда / Эрих Фромм : [пер. с англ., сост. П. С. Гуревич, вступ. Статья П. С. Гуревича]. – М.: ООО "Фирма "Издательство АСТ", 2000. – 448 с.
10. Черемшина М. Новели; Поезья Василия Стефанюка; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Слюгади; Автобіографія; Листи / Марко Черемшина // [вступ. стаття, упоряд. й приміт. О. В. Мішанича; ред. тому В. М. Русанівський]. – К.: Наук думка, 1987. – 448 с.

Анотація

У статті розглянуто взаємодію інстинктів-антиномій "Еросу" і "Танатосу" у малій прозі Марка Черемшини. На основі теоретичних надбань Зигмунда Фрейда, Еріха Фромма, Платонавої та Гесіодової концепції, запропоновано власне бачення еротично-танатичної парадигми у творах письменника. У статті окреслено теми "любовних трикутників", війни та кохання, нерівного шлюбу, внутрішньої боротьби еротичного з танатичним, язичницько-християнського конфлікту. Еротично-танатична антиномія різноманітно прочитується в образних схемах творів Марка Черемшини, що можна простежити на рівні мікробразів, у внутрішній динаміці характерів персонажів, в плані сюжету та композиційної будови твору.

Ключові слова: інстинкти-антиномії, конфліктність, Ерос, Танатос, лібдо, деструкція, образ.

Анотация

В статье рассмотрено взаимодействие инстинктов-антиномий "Эроса" и "Танатоса" в малой прозе Марка Черемшины. На основе теоретических достижений Зигмунда Фрейда, Эриха Фромма, Платоновой и Гесиодовой концепций, предложено собственное видение эротично-танатической парадигмы в произведениях писателя. В статье обозначены темы "любвных треугольников", войны и любви, неравного брака, внутренней борьбы эротичного с танатичным, язычески-христианского конфликта. Эротично-танатическая антиномия неоднородно прочитывается в образных схемах произведений Марка Черемшины, что можно проследить на уровне микрообразов, во внутренней динамике характеров персонажей, в плане сюжета и композиционного строения произведения.

Ключевые слова: инстинкты-антиномии, конфликтность, Эрос, Танатос, либидо, деструкция, образ.

Summary

The article deals with the interaction of instincts-antinomies "Eros" and "Thanatos" in Marko Chereyshyna's small prose. On the base of Sigmund Freud's, Erich Fromm's theoretical achievements, Platon's and Hesiod's conceptions, we propose our own vision of erotic-thanatosis paradigm in the writer's works. The article concerns to such themes as "love triangles", war and amour, unequal marriage, inner struggle between erotic and thanatos, heathen-christian conflict. Erotic-thanatosis antinomy can be found multi aspectly in Marko Chereyshyna's works image schemes, what is seen on the level of microimages, in inner dynamic of personages' characters, in plot and contexture of composition.

Keywords: instincts-antinomies, conflictness, Eros, Thanatos, libido, destruction, image.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2012 р.

УДК 821.161.2-311.1-Винниченко

Дубровська А. С.,
кандидат філологічних наук,
Національний фармацевтичний університет

РОМАНІСТИКА В. ВИННИЧЕНКА: ПАРАДОКСИ ВЗАЄМОДІЇ ЕРОСУ Й ТАНАТОСУ

Художнє надбання українських письменників-емігрантів тривалий час прочитувалося відрвано від літературного процесу в Україні, значна кількість авторів була заборонена (чи не рекомендована) для вивчення, їх твори не видавалися друком. Серед таких називаємо й В. Винниченка – відомого митця першої половини ХХ ст., чий творчий набуток дотепер не представлений уповні, а опубліковане потрактовується неоднозначно. Це стосується й великої епіки автора, навіть попри наявність значної кількості монографічних робіт, її присвячених (Г. Баран, О. Брайко, В. Василенко, О. Гожик, М. Ковалик, О. Ковальчук, І. Кошова, В. Панченко, Б. Пастух, Г. Сиваченко, В. Хархун), у яких окреслені проблемні площини вивчення романістики, представлені її основні змістові й формотвірні елементи. Однак заявлені напрями аналізу далеко не висчерплюють їх.

До практично не розроблених належить і **дискурс ірраціонального**, розуміння специфіки художнього втілення якого дозволило б повніше, об'єктивніше визначити роль і місце В. Винниченка в українському літературному процесі першої половини ХХ ст., суголосність його мистецьких пошуків новим тенденціям розвитку вітчизняної літератури в контексті європейських культурних процесів.

Зазначимо, що дискурс ірраціонального дослідники спеціально не виділяли, лише принагідно пов'язуючи його з виявом інстинктів (життя (**Еросу**) і смерті (**Танатосу**)), біологічних законів, мотиву бажання, також зі сновидіннями-фантазуваннями, сновидіннями-жахами – виявом присутніх бажань персонажів, прийомом паралелізації описів природи й настроїв людей, мотивом двійництва.

Виявами ірраціонального в творах письменника дослідники називають сферу підсвідомого, інстинкти, бажання (ідеї психоаналізу). Зокрема інстинкт, біологічні чинники в житті людини є лейтмотивами ранньої романістики (другий період творчості) митця [14, 93], у якій на перший план виходить сексуальна й еротична проблеми, проблема несвідомого материнства й "небажаної дитини" [11, 53; 8, 186; 10], також істерія, "рукоблуддя", невроз, неподоланий Едіпов комплекс, сифіліс його наслідки, сублімація [10; 14, 97]. Саме В. Винниченко один із перших в українській літературі показав "внутрішню копію у душі людини, удар суспільних моральних норм, самозаборон і могутньої сили лібідю" [10].

На нашу думку, В. Винниченко абсурдує дійсність, творячи автотіф, пов'язаний із утіленням не тільки в канву художніх творів, а й у власне життя таких лейтмотивних категорій, як теорія "чесності з собою", "конкордизм" – "дискордизм", гармонія – дисгармонія, "колектохратія", "лепрозорій", "громадянство Землі", "сироїдіння". Звернення саме до показу інстинктів,

процесів, що відбуваються в підсвідомості, аномальних психічних станів, психічних перверзій децю звучує поняття **"іраціональне"**, яке насправді є значно ширшим, оскільки охоплює процеси, явища, що їх не можна раціонально пояснити.

Через обмежений обсяг статті й недостатню розробленість у виниченкознавстві **мотивів хвороби, тілесності** ми звернулися до психоаналітичної інтерпретації взаємодії Еросу й Танатосу в романістичній митці, тому що показ психічних перверзій, які виникають, уважаємо, через "інвалідність лібдо", оскільки Ерос найчастіше проковує Танатос, є художнім прийомом, за допомогою якого автор зображує творення дисгармонійного світу нецілісного людиною. Саме в романістичній митці змальований переважно "темний", абсурдний світ "дискордизму", представлений через акцентування мотиву хвороби й гриха.

Залучаючись до аналізу роману доєміграційного періоду та романи "Сонячна машина", "Поклади золота", "Делрозорій", "Нова заповідь", "Слово за тобою, Сталіне" еміграційного періоду, щоденники й епістолярій В. Виниченка, ми прагнуто структурувати вияви психічного іраціонального, оперуючи тезами З. Фрейда про базові інстинкти: **Еросу** (інстинкту життя) й **Танатосу** (інстинкту смерті), задоволення – незадоволення" сексуального потягу, які зумовлюють поведінку людини. Парадоксальна теза психоаналітика про те, що інстинкти "Я", які повинні бути віталістичними, мають на меті смерть, активно залучається письменником, оскільки персонажі, особливо адепти теорії "чесності з собою", живучи за цим принципом, протиставляють інстинкт самозбереження сексуальному потягу й батьківському інстинкту, що проковує агресію, вбивство (проблема "небажаної дитини"). Звідси невротична, навіть психоаналогічна поведінка. Тобто Ерос проковує Танатос. Інакше, що об'єднує протилежні інстинкти, є роздвоєння особистості (двійництво), яке виникає через ідею-фікс, хоча воно часто є симптомом божевілья – смерті духовної.

У романістичі В. Виниченка важливе смислове навантаження має саме інстинкт смерті (Танатос) у нерозривному зв'язку з інстинктом життя (Еросом), сексуальним інстинктом, які часто протиставляються інстинкту продовження роду існуванням теорії "чесності з собою", що в багатьох випадках проковує нечесність з іншими, відтак і в адептів теорії, у її жертв, виникають депресія, апатія, невротична поведінка, агресія й навіть сексуальні перверзії (риси садизму, мазохізму, садомазохізму), бажання помсти, і в багатьох випадках божевілья як духовна смерть особистості, вбивство, суїцид (справжній та удаваний) – прояв аутоагресії на тлі незадоволення лібдо, про що зазначали й науковці (З. Фрейд, А. Маслоу, Є. Ільїн, Н. Ліфарєва тощо).

Саме тезу про "задоволення – незадоволення" сексуального потягу як основного рушійного фактора у формуванні поведінкової моделі персонажів ми й поклали в основу аналізу, спираючись на теорію потягів З. Фрейда, який уважав, що "духовним життям людини керують три полярності: суб'єкт (Я) – об'єкт (зовнішній світ), задоволення, насолода (Lust) – незадоволення (Unlust), активний – пасивний" [12, 142].

Роздумуючи над теорією психоаналізу, В. Виниченко відоденнику зазначав: "Мені здається, що наша психічна система поділена не на дві галузі, як то вважають в науці, – свідомість і підсвідомість, а на три: свідомість, міжсвідомість і підсвідомість... От ця проміжність [міжсвідомість – А. Д.]... дає нам всякі сумніви, антилогічні думки, то вона той "демон", що проти ясної свідомості підсуває нам сумніви, злочинні настрої, послаблює нашу свідому волю і діє на підсвідомість" [4, № 3, с. 153].

Найважливішими проявами інстинкту життя, за щоденником і романами митця, є інстинкт продовження роду (батьківство, материнство), сексуальний потяг, інстинкт самозбереження (інстинкт "Я") чи своєрідний інстинкт людського егоїзму, який поряджує так звану "нову мораль" – теорію "чесності з собою", інстинкт панування чи влади. Щоденник В. Виниченка перекоонує, якої ваги набували для нього проблеми кохання, любові, вільного шлюбу. На його думку, "єдиний сенс, єдиний інтерес у житті – любов. Любов є зв'язок із світом; вона посідає з предметами, явищами і людьми" [3, 282]. Однак намагаючись перекоонати себе й інших у правильності своєї теорії, В. Виниченко все ж таки до кінця її не сприйняв, про що свідчать численні експерименти в царині моралі у своїй творчості, які часто закінчувалися непрійняттям концепції "чесності з собою" як самими "проповідниками "нової моралі"", так і іншими персонажами. У кожному з аналізованих нами романів представлена певна грань цих розмірковувань – експеримент із мораллю, фінали якого подібні: віталістична концепція "чесності з собою" спровокувала дисгармонію, невротичний страх, фрустрацію персонажів. Тобто прагнення гармонії з собою і світом перетворилося на душевну дисгармонію, що вже є парадоксальним.

Як уже зазначали науковці (В. Панченко, І. Кошова, Т. Гундорова, О. Штулун), у творах В. Виниченка виникає конфлікт саме між інстинктом самозбереження ("Я") та продовження роду, тому інстинкт життя трансформується в інстинкт смерті (бунт персонажів-ніщезанців проти батьківського інстинкту і, як наслідок, – смерть чи прагнення вбивства "небажаної" дитини (Михайлюк ("Записки Кирлатого Мефістофеля"), Степашченко (діалогія "По-свій!", "Божий!"), сумнівні щодо батьківства, туга й водночас ненависть до жінки й дітей через це (Михайлюк, Сосницький ("Записки Кирлатого Мефістофеля"), граф фон Елленберг ("Сонячна машина").

На нашу думку, у романістичі митця не можна чітко розмежувати вияви інстинктів Еросу й Танатосу, оскільки, за З. Фрейдом, "агресивні потяги ніколи не існують самі по собі, а завжди сполучені з еротичними" [12, 114]. Ми вважаємо, що в романах немає справжнього Еросу, який приносить персонажам щастя, кохання, відтак Ерос є парадоксальним. Як зазначає А. Гугенбуль-Крейг, Ерос – "сила, влада, яка пов'язує складові внутрішнього світу душі", "особу з оточенням, друзями", "чоловіка з дружиною", "батьків з дітьми" [7].

Проте, як це не парадоксально, але Ерос має дуалістичну природу. "Інвалідність" Еросу, – на думку А. Гугенбуля-Крейга, – найяскравіше проявляється

у феномені психопатії (шизофренії як її складової), яка часто є темою літературних творів (О. Уальд, Г. де Мопассан та ін.) [7].

Саме незадоволення сексуального потягу чи лібідю або відкидання сексуальних зносин і неможливість протистояти сексуальному потягові через впащу слабодухість проваюють у романістиці В. Винниченка в більшості випадків невротичну, навіть психопатологічну поведінку персонажів: Тарас Щербина ("Чесність з собою"), Данько Заболотько ("Заповіт батьків"), Сергій і Віра Кисельські (діалог "По-свій", "Божки"), Шурка ("Рівновага"), які (прояви) часто закінчуються божевільям і суїцидом (Шурка ("Рівновага"), Тарас Щербина, Віра Кисельська ("Чесність з собою")). Персонажі впадають в аскетизм і навіть містицизм, у якому вони вбачають рятуючі від почуття провини за свою слабкість перед Богом і власною свогістю і рятують від неконтрольованих інстинктів (Данько Заболотько ("Заповіт батьків"), Шурка ("Рівновага")). Негаразди в сім'ї, ревності й сварки, хвороби проваюють вибухи гніву, садистські нахили (Ніка Гарбузенков, старий Гарбузенков, Масвський ("Заповіт батьків"), Модест, Анастолій і Юрій Миккульські (діалог "По-свій", "Божки"), Дмитро Сосницький, Панас Кривуля ("Записки Кирпатого Мефістофеля"), старий граф фон Елленберг ("Сонячна машина"). Інстинкт смерті й інстинкт панування повністю трансформувався в деструктивний поведінці мешканців Рибачього дому: "Никодимчика", Телі й Стюпки Рибачьких (діалог "По-свій", "Божки") та гостей "Чалаківського дому": Ліди Баранової, Костяшкіна, Пеліканова та ін. ("Хочу").

Найчастіше всвідомості персонажів прояв інстинкту життя – інстинкт самозбереження чи "Я" бореється з іншими інстинктами життя – сексуальним та продовженням роду через посередництво ідеї-фікса, яка є причиною психічного роздвоєння, а в крайньому випадку смерті (божевільня, суїцид). Тобто роздвоєння особистості (двійництво), яке виникає через ідео-фікс, є ланкою, що об'єднує протилежні інстинкти – Ерос і Танатос, хоча, швидше, вважаємо, частіною останнього, оскільки роздвоєння особистості часто є симптомом божевільня як смерті духовної (Яків Михайлюк, Панас Кривуля, Дмитро Сосницький, Соня, Клавдія ("Записки Кирпатого Мефістофеля"), старий граф фон Елленберг ("Сонячна машина"), Вадим Стельмашенко, Наташа (діалог "По-свій", "Божки") перебувають у межовій ситуації вибору між інстинктом самозбереження чи батьківським інстинктом, які хоч і належать до інстинкту життя, але скеровані на задоволення різних цілей).

Саме мотив двійництва, душевна дисгармонія, конфлікт між "є" і "бути", між "Я" справжнім і "Я" демонстративним найповніше втілені в моделі поведінки персонажів-ніцшеанців, які уважають себе "вищими людьми", "богами", "надлюдьми", тому вправі маніпулювати життями інших. Так, для Вадима Стельмашенка (діалог "По-свій", "Божки"), Якова Михайлюка ("Записки Кирпатого Мефістофеля"), Мирона Купченка ("Чесність з собою"), Андрія Халепи ("Хочу"), Хоми ("Рівновага"), Петра Заболотька ("Заповіт батьків"), Мика ("Поклади золота") ідео-фікс є "нова людина", яка руйнує "стару мораль" і пропонує "нову заповідь",

в основі якої лежить теорія "чесності з собою". Для Фінкеля – це "поклади золота", Міжа – "Ательє щастя"; Матура ("Лепрозорій") – збагачення, влада, секс; Крука, Лесі ("Поклади золота"), Тані Кононенко ("Рівновага"), Якова Михайлюка ("Записки Кирпатого Мефістофеля"), Елізи й Мертенса ("Сонячна машина") – денні фантазування, казка про ідеальний шлюб із коханою людиною, необтяжений силуваними законами, мораллю й табу.

На нашу думку, через незадоволення інтимної сфери чи сексуального потягу в аналізованих романах Винниченкові персонажі перебувають у нерівноваженому психічному стані, починаючи від логаного настрою, невдоволення, роздратування до меланхолії, апатії, депресії або ейфорії, психічного роздвоєння (відчуття внутрішнього голосу), що є прогресуючою стадією психічних відхилень, у тому числі й різних перверзій, фанатизм, маніакальні прояви, коли людина втрачає контроль над своїм "Я" і перестав реагувати на довкілля, перебуваючи в своєму альтернативному світі, куди їх веде нежиттєва, надумана теорія, і навіть божевілья й самогубство – фінальна стадія психічного дисбалансу у свідомості персонажів, коли вони втрачають жагу до життя й прагнуть до самознищення, що суперечить здоровому глузду.

Часто персонажі перебувають у станах патологічної депресії, туги, апатії, тривоти, підозрливості, які змінюються гарячкою, нервовим напруженням, істерією, нападами неконтрольованої люті через неможливість позбавитися самотності й почуття неповноцінності, страху перед смертю. Найтяжчими виявами незадоволення ірраціональних бажань є суїцид чи його спроба; вбивство чи замах на життя, фізичне насилья; помста через сексуальне приниження чи зівальтування; риси, як нам здається, садизму, мазохізму; ознаки неврастенічного виснаження; різні психічні стани ("бумба", "мотор", "обручі", "туга-жаба", "струмок", "буйство", "блапість", "нічогонело-чування", "сизі сні", "темна муля", "горіння", "вата", двохране безсоння, ознаки істерії; юродивість у поведінці, вибухи гніву й агресії, онанізм і як наслідок аскетизм, впадання в містицизм.

Через велику кількість персонажів, які перебувають у нестабільному психічному стані, спровокованому незадоволенням, як ми уже зазначали, з одного боку, інстинктів життя, а саме потягів "Я" (інстинкт самозбереження, інстинкт самоактуалізації) і сексуальних потягів, які в теорії З. Фройда протиставляються, оскільки перші зводяться до смерті, а останні – до збереження життя [13, 408], що вже є парадоксальним, бо людина боїться й уникає смерті, а з іншого – потягів до влади, зверхності, панування й агресії як шляхів подолання комплексу неповноцінності, ми не описуватимемо детально кожного персонажа, а умовно, оскільки несправді не можна роз'єднати Ерос і Танатос, поділимо їх (персонажів) на дві групи: тих, які мають схожі прагнення, що вкладаються в рамки Еросу, як чуттєвого, так і піднесеного, і тих, що піддалися агресії й деструкції, перетворившись на індивідів із чітко вираженими нахилами до збочення чи які закінчили життя божевільням і суїцидом.

У романах В. Винниченка практично відсутні щастливі, гармонійні особистості. Найчастіше їхній внутрішній світ розчухнутий між різними бажаннями й прагненнями. Характерною рисою настрою більшості персонажів є патологічна туга, депресія, нервовість, апатія, навіть агресія, які виникають через неможливість поєднати у світогляді бажаного з теорією "чесності з собою" постійне балансування між "є" і "бути", непоєднання чуття і думки, "хитання волі" через необхідність вибору між владою, зверхністю, контролем над інстинктами й почуттями, з одного боку, й сексуальним потягом, батьківським інстинктом, коханням, із другого. Однак щастя, за переконаннями письменника, не можна досягти, поки не станеш "чесним із собою", не подолаєш свого внутрішнього роздвоєння. В. Винниченко писав у "Щоденнику", що "голова, сутня лідалила особистого щастя – відсутність злого, темного всередині себе" [4, № 3, с. 157]. А темним у психіці персонажів часто стають незадоволені потреби й бажання, почуття комплексу неповноцінності й розчарування через неможливість утілити потаємні мрії в життя, злість, ненависть, жорстокість, заздрість, ревності, тобто негативні почуття, які роз'їдають душу зсередини.

У романах В. Винниченка життя персонажів словнене марних пошуків гармонії, спокою, щастя, бо життя стиснуто рамками надуманої теорії "чесності з собою", яка перетворилася на навязливу ідею й спровокувала роздвоєння особистості на справжнє "Я" та демонстративне, награне "Я". Саме дуалістична пара "задоволення – незадоволення" тісно пов'язана з проблемою тілесного й духовного в житті персонажів. Сам В. Винниченко розрізняв два види кохання: кохання (жага) й власне любов: "Кохання – це зойк крові, це бездумний, непереможний голод тіла..." [3, 334], натомість "любов – це зростання, це просякнення до найтемніших куточків одної істоти другою" [3, 334].

У романах В. Винниченка втіленням справжньої любові, радості, натхнення є "білі жінки" – недоторканий образ префрасної дами та жінки-матері – берегині домашнього вогнища, утілення жіночої мудрості, любові, самопожертви. До категорії "білих" жінок – "білих голубок", з якими головні персонажі мріють створити сім'ю й мати дітей, відносимо Олесю Миккульську – ідеал для Вадима Стельмашенка (дилогія "По-свій!", "Божий"), Олену Сосненко (для Андрія Халепи) ("Хочу!"), Ганну Забережну ("Білу шапочку") (для Якова Михайлюка) ("Записки Кирлатого Мефистофеля"). Однак кохання до "білої" найчастіше є денним фантазуванням, недосяжною мрією.

Іншою формою любові є чуттєве кохання чи Ерос (сексуальний потяг). Таких жінок і чоловіків створює жага тіла. Чуттєвими сексуальними натурами в романах постають Ніна Сосненко, Катя, Ліда Баранова ("Хочу!"), Діна й Валя Миккульські, Степаніда Рибачька, Піддубний чи "братик Клим-Клим" (дилогія "По-свій!", "Божий"), Глобінський, Аннет ("Рівновага"), Марта Заболотська, Тимошук ("Заповіт батьків"), Сюзанна Фішер ("Сонячна машина"), Петро, Наталя ("Чесність з собою"), Жільберта, Дюртей ("Пелрозорій").

Однак часто чуттєве кохання (Ерос) провокує психічні перверсії через неможливість задоволення сексуальних потреб. На цьому митець робить акцент у романах "Заповіт батьків", "Рівновага", "Чесність з собою", діалогі "По-свій!", "Божий", змальовуючи хворобливу свідомість Данька Заболотька, Тараса Щербини, Віри Кисельської, Шурки, Наташі, які не можуть ні задовольнити свій сексуальний потяг, ні його приборкати (витіснити), тому почувають себе винними перед суспільством і Богом, а відчуття провини провокує суїцид.

В. Винниченко скрупульозно вибудовує причинно-наслідковий ланцюг зв'язку патологічного незадоволення собою через незадоволення сексуального потягу й – парадокс – страху сексуальних зносин із ненависними жінками (Тарас, Данько, Шурка) й чоловіками (Наташа, Віра). Можемо говорити про біологічний страх, який виникає, за А. Кемпінським, через загрозу двом основним біологічним законам: збереження власного життя та збереження роду, суспільний страх чи інстинкт оцінки (боязнь суспільного осуду), моральний страх (боязнь перед власною совістю), дезінтеграційний страх (боязнь доквілля через дистармонію із ним) [9, 13]. Через зростання "незадоволення", яке не задовольняється в конструктивний спосіб (любов, секс, доброта, турбота), то наслідки фрустрації обертаються перверзіями, спрямованими тільки на руйнування. Йдеться про агресію (насилля, садизм, бажання помсти) або аутоагресію (мазохізм, самогубство).

Персонажі перебувають у дистармонії і зі світом, і з собою, шукаючи вихід, намагаються "втекти" в релігію (Данько, Шурка) або створити теорію, яка б заперечувала існування Бога – джерела самопінозу й самозаспокоєння власної душі, примирення зі своїми гріхами через тайноспівіді (Тарас: "Гроєвели мені лінії: мати – божественну, цей падиюка – соціалістичну, той – третю, а <...> нічого нема... просто крейда й більше нічого" [2, 143]), або відкидали гріховне тіло, переконуючи інших, а, головне, себе у своїй моральності та принциповості (Віра Кисельська), або почували себе неповноцінною, потворною, забитою істотою (Наташа).

Як відомо, "в осіб, які страждають на невроз, функціонування "Я" менш ефективне: над ним домінують деривати потягів й жорстокі захисні механізми" [9, 60]. Саме тому в свідомості персонажів виникає конфлікт між інстинктами (Волю) та совістю (Над-Я), що породжує комплекс провини за свою "ненормальність" (каяття за "гріх рукоблуддя" (Тарас ("Чесність з собою"), Данько ("Заповіт батьків")), за "слабину" перед чоловіками (Віра ("Чесність з собою")), нахили до мазохізму (Шурка ("Рівновага")), комплекс неповноцінності через негарність (Наташа) ("По-свій", "Божий").

Охарактеризуємо іншу групу персонажів – також осіб зі "слабою" волею, але, які, на відміну від Шурки, Тараса чи Данька, що незадоволення й агресію спрямували на себе (риси мазохізму та аутизму), руйнівні потяги, що виникали через незадоволення бажань й інстинктів, через комплекс неповноцінності, скеровували на оточуючих їх людей.

В. Винниченко в "Щоденнику" відзначив, що в людини, хворої на дискордізм, у поведінці превалює "гіпертрофія підінстинкту оцінки" та "підінстинкту панування" [5, № 5, с. 62]. "Злість і ненависть є головними рушіями наших вчинків, рідко дають позитивні наслідки, як бумеранги падають на того, хто їх пускає" [5, № 1, с. 91]. Відомо, що садизм є одним із способів людини мати "абсолютну і необмежену владу над живою істотою, <...> це перетворення немощі в ілюзію всемогутності" [6, № 4, с. 87]. Як правило, садист прагне через насилля вивипитися над іншими й отримати над ними владу.

У романістці В. Винниченка садистські риси є або наслідком психічної хвороби (неврастенія чи сифіліс (Михайло Пеліканов ("Хочу!"), Мавзський, Іван Гарбузенков ("Заповіт батьків"), істерія (мадам Пужероль ("Лепрозорій")), неврастенія й маніакальні прояви (Ганжула (диплоля "По-свій!"), "Божки"), фабрикант Андросов ("Заповіт батьків"), Антоноук ("Слово за тобою, Сталіне!")), нервовість і садистичні нахили через перебування у в'язниці (Ніка Гарбузенков ("Заповіт батьків")), або наслідком природної потреби злочинної агресії (деструктивна поведінка) – Нікодим Стельмашенко, Степаніда й Стюлька Рибецькі (диполя "По-свій!"), "Божки"), сатаніти Стамескін, Хрестоносець, Аннет ("Рівновага").

Спільними рисами для них є нервовість "зацікленість" на своїй персоні та хворобах, знущання над іншими як спосіб компенсації свого комплексу неповноцінності та хворобливого стану, художньо виявлених за допомогою прийомів інтроспективного аналізу: внутрішні монологи, потік свідомості чи подієво-динамічного аналізу: само- та перехресні характеристики. Прикметно, що самі персонажі не вважають себе винними у своїх невдачах та хворобах, а звинувачують увесь світ, шукають інших, щоб виправдати свою слабкість.

Найчастіше в депресивному стані в романах В. Винниченка перебувають персонажі аристократичних, багатих родин, життя яких обмежене рамками етикету, данною традиціям, різними умовностями. Душевна порожнеча "засилається балачками або фліртом, або лінивим коханням з візитером, наркотиками, алкоголем, розвагами на танцунгах, у клубах, нічних шинках" [1, 25], або втечею від життя, суїцидом: "нестерпно осидне все. Не могу більше. Хочете, лишайтесь. Я лікаю" (Клер Пужероль ("Лепрозорій")) [1, 28].

Часто психічне роздвоєння, депресія чи, навпаки, агресія провокуються ілюзорним пратненням щастя, душевної рівноваги посередництвом культу сили, матеріального збагачення. Відтак, виникають нав'язливі думки про власну обраність (теорія надлюдини ("По-свій"), "Божки", "Хочу", "Чесність з собою", "Рівновага", "Записки Кирпатого Мефістофеля", "Поклади золота"), про необмежену владу та панування над будь-якою істотою (садистські нахили), про причетність до інфернальних сил (асоціювання себе з демонічною істотою – Мефістофелем ("Записки Кирпатого Мефістофеля", "Лепрозорій").

Отже, ми прагнули на матеріалі майже всього романного масиву письменника дослідити особливості художнього втілення парадоксу взаємодії Еросу й Танатосу, який (парадокс) письменник показує через опис інтимної сфери:

незадоволення в ній впливає на механізми творення поведінкової моделі персонажів, адже конструктивні й деструктивні елементи в самоощінках, оцінках інших, світу практично завжди синтєзовані одночасним самовивіщенням і самопозниженням, оскільки в кожен момент життя людина не тотожна попередньому й не може вивести абсолют дій на майбутнє. Відтак ішлося про структурування проявів психічного іраціонального, виходячи з тези З. Фрейда, що поведінку людини програмують два основні інстинкти – Ерос (лібідо) і Танатос (мюртудо), які не існують окремо, оскільки агресивні потяги завжди поєднуються з еротичними, утворюючи дихотомічну пару життя – смерть".

У творчості В. Винниченка, на нашу думку, експеримент моделюється переважно в інтимній сфері, найменш контрольованій, а отже, найбільше дражливій для людини, і у сфері соціальної, суспільно самовизначеній, маркованій як обов'язковий атрибут адекватності, приналежності до освяченого традиціями поля самоідентифікації.

Для художнього дослідження психічних механізмів творення поведінкової моделі персонажів, вони (персонажі) були умовно поділені на дві групи залежно від превалюючого інстинкту: у першій психологічні механізми оприянення Еросу не провокували фатальних наслідків, натомість у другій психологічні механізми оприянення Танатосу оберталися найрізноманітнішими патологіями, що виникали на тлі незадоволення фізіологічних та іраціональних потреб і бажань, ускладнювалися роздвоєнням особистості, галюцинаціями, кошмарами, безсонням, агресією й аутоагресією, перверзіями й завершувалися божевільням – смертю духовною, суїцидом (справжнім чи удаваним).

Такий напрям дослідження романістики В. Винниченка вважаємо перспективним, оскільки він відкриває можливість для заглиблення у художній світ митця в аспекті вивчення психічних трансформацій "Я" у ним же створених обставинах.

Література

1. Винниченко В. Лепрозорій : [роман] / Винниченко Володимир // Вітчизна. – 1999. – № 1-2 [січень–лютий]. – С. 2-64; № 3-4 [березень–квітень]. – С. 22-72; № 5-6 [травень–червень]. – С. 20-80.
2. Винниченко В. Твори : [вид. 2-ге] / В. Винниченко. – Х. : Рух, 1928. – Т. XVI : Чесність з собою : [роман]. – 239 с.
3. Винниченко В. Щоденник : в 2-х т. / Володимир Винниченко ; [ред., вст. ст. і прим. Григорія Костюка]. – Edmonton : Нью-Йорк : Вид. Канад. ін-ту Укр. студій Комісії УВАН у США для вивч. і публік. спадщ. В. Винниченка, 1980. – Т. 1 : 1911–1920. – 499 с.
4. Винниченко В. Щоденники / Володимир Винниченко ; [упор. та прим. Галина Сиваченко] // Київ. старовина. – 2000. – № 3 (333) Травень–червень. – С. 153–167; № 4 (334) липень–серпень. – С. 62–83; № 5 (335) вересень–жовтень. – С. 50–75; № 6 (336) листопад–грудень. – С. 83–101.
5. Винниченко В. Щоденники / Володимир Винниченко ; [упор. та прим. Галина Сиваченко] // Київ. старовина. – 2001. – № 1 (337) січень–лютий. – С. 91–117; № 2 (338) березень–квітень. – С. 63–80; № 3 (339) травень–червень. – С. 9–25; № 4 (340) липень–серпень. –

- С. 91–103; № 5 (341) вересень–жовтень. – С. 59–74; № 6 (342) листопад–грудень. – С. 144–153.
6. Винниченко В. Щоденники / Володимир Винниченко; [упор. та прим. Галина Сиваченко] // Київ, старовина. – 2003. – № 1 (349) січень–лютий. – С. 83–108; № 2 (350) березень–квітень. – С. 51–64; № 3 (351) травень–червень. – С. 107–121; № 4 (352) липень–серпень. – С. 64–87; № 5 (353) вересень–жовтень. – С. 101–125; № 6 (354) листопад–грудень. – С. 115–122.
7. Гутенболь-Крейг А. Ерос на костях [Електронний ресурс] / Адольф Гутенболь-Крейг. – М.: Б&К, 2002. – 126 с. – (Сер.: Библиотека аналитической психологии). – Режим доступу: <http://www.webbi.ru>.
8. Гундорова Т. Пробленина слова. Дискурс ранняго українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Тамара Гундорова. – Львів: Літопис, 1997. – 289 с.
9. Камлінски А. Психопатология неврозов / Антони Камлински; [пер. с польск. Д-р мед. наук Евгения Квятковская; ред. Зофья Михалик]. – Варшава: Польск. мед. изд-во, 1975. – 394 с.
10. Кошова І. О. Проблема статі у романах Володимира Винниченка 1911–1916 рр.: автореф. дис. ... к.філол.н.: спец. 10.01.01 "Українська література" [Електронний ресурс] / Інна Олексіївна Кошова. – К., 2002. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/node/5367.html>.
11. Панченко В. С. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900 – 1920 рр. у европейському літературному контексті / Володимир Панченко. – Кіровоград, 1998. – 272 с.
12. Фрейд З. Влечення і їх судьба / З. Фрейд; [ред. Ю. Кушліченко, И. Бухалов]. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС, 1989. – 428 с. – (Сер.: Антология мудрости).
13. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / З. Фрейд // Психология бессознательного: [сб. пров. / З. Фрейд; сост., науч. ред., авт. вст. ст. М. Г. Ярошевский; зав. ред. Н. П. Семькин]. – М.: Просвещ., 1990. – С. 383–424.
14. Штупун О. Функціональне оприявлення категорій танатосу та еросу в художній практиці В. Винниченка / Олена Штупун // Винниченкознавчі зошити / [відп. ред. Н. І. Михальчук; гол. ред. рад. О. Г. Ковальчук]. – Ніжин: НДУ, 2007. – Вип. 3. – С. 93–101.

Анотація

У статті зроблено спробу дослідити специфіку художнього втілення дискурсу похінного іраціонального, представленого посередництвом мотиву хвороби, мотиву гриха (венеричні хвороби, проституція, нещасливі шлюби, тощо) на матеріалі романів В. Винниченка 1907–1951 рр. У великій епіці В. Винниченка інстинкт смерті (Танатос) парадоксально взаємодіє з інстинктом життя (Еросом), у протиставленні теорії "чесності з собою", що провозіває нечесність з іншими, депресію, апатію, невротичну поведінку, агресію, сексуальні перверсії, такі похінні стани як "бумба", "мотор", "обручі", "туга-жаба", "струмок", "буйство", "благість", "нічогонечоування", "сіні сні", "темна муля", "торінья", "вата"; юродливість у поведінці, вибухи гніву й агресії, як наслідок аскетизму, ападанія в містицизм, божевлія як духовну смерть особистості, убивство, суїцид. Автор показує дисонанс людни и деформованої дійсності, викликає шок у читачів своїм художнім експериментом у царні моралі, акцентуючи на абсурдності буття.

Ключові слова: В. Винниченко, роман, іраціональне, інстинкт, Ерос, Танатос, поведінкова модель, аутизм.

АННОТАЦІЯ

В статтє осуществлен анализ специфики художественного воплощения дискурса психического ирационального, представленного посредством мотива болезни, мотива греха (венерические болезни, проституция, несчастливые браки и т.д.) на материале романов В. Винниченко 1907–1951 гг. В эписке В. Винниченко инстинкт смерти (Танатос) парадоксально

взаємодіє з інстинктом життя (Еросом), в противоствавленні теорії "чесності з собою", що провозіває нечесність з другими, депресією, апатією, невротичнею поведінкою, агресією, сексуальні перверсії, такі похінні стани як "бумба", "мотор", "обручі", "тоска-жаба", "струмок", "буйство", "благість", "нічогонечоування", "сіні сні", "темна муля", "торінья", "вата"; юродливість у поведінці, вспышки гнева и агресії, как следствие аскетизма, мистицизм, сумасшествие как духовная смерть личности, убийство, суицид. Автор показывает диссонанс человека и деформированной действительности, вызывает шок у читателей своим художественным экспериментом в области морали, акцентирова на абсурдности бытия.

Ключевые слова: В. Винниченко, роман, иррациональное, инстинкт, Эрос, Танатос, модель поведения, аутизм.

Summary

The article presents the analysis of the specific artistic expression of the irrational mental discourse represented by the motif of the disease, the motive of sin (venereal disease, prostitution, unhappy marriages, etc.) in the novels by V. Vynnychenko written during 1907–1951 years. In a large epic by V. Vynnychenko death instinct (Thanatos) interacts with the paradoxical life instinct (Eros), in opposition to the theory of "honest with yourself", provokes dishonesty with others, depression, apathy, neurotic behavior, aggression, sexual perversions, such as mental states "burnba", "nothing-to-feel", "burning", "violence", "weakness", "bluish dreams", "dark muddiness", "sadness-frog", "a hole", "whacky behavior, temper tantrums, aggression and, as a consequence of asceticism, mysticism, madness and individual spiritual death, murder, suicide. The author shows the dissonance between the human and deformed reality, produces a shock in readers through his artistic experiment in the area of morality, stressing the absurdity of existence.

Keywords: novel, irrational, instinct, Eros, Thanatos, behavior, autism.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2012 р.

УДК 821.161.2.09

Крупка М. А.,
кандидат філологічних наук,
Рівненський державний гуманітарний університет

ЛЮБОВ І СМЕРТЬ У ХАОСІ БУТТЯ ("ХАОС" ГРИЦЬКА ГРИГОРЕНКА)

"Хаос" Грицька Григоренка презентує в українському культурному просторі автобіографічну парадигму письма. Цей унікальний документ поки що не став набуток літературознавства, винятком є стаття Лариси Мірошніченко, у якій розповідається історія віднайдення спогадів Олександри Судовщикової-Косач [4]. Наше дослідження є спробою відстежити текстуальне виявлення мотивів любові та смерті.

Спогади Олександри Судовщикової-Косач написані у формі бесіди з покійним чоловіком Михайлом Косачем. Специфіка жанру накладає певний відбиток на розуміння тексту: авторка гранично відверто показує свій внутрішній світ, стосунки з навколишніми, подружнє життя. "Спогади, де кожне слово – матеріальний прообраз порятунку зболілої душі <...> Нічна розмова, найінтиміший монолог жінки, звернений до померлого чоловіка ... – і все це, як живий злусток чуття,